ئەحمەدی خانی و نەتەوەسازی
لە (میر)ـەوە بۆ (منداڵ)

سەلام ناوخۆش
(زانکۆی سەلاحەددین - کۆلێژی پەروەردەی بنیات)

پوختە

پرسی نەتەوەسازی، پرسێک-ە زیاتر پێوەندی بە چەمکی (شار) و قۆناغی کۆمەڵایەتی (سەرمایەداری)یەوە هەیە، چونکە هەریەک لە نەتەوە-دروستکردنی مەعریفی و وشیاریی نەتەوەیی بەرهەمی شارن.

ئەحمەدی خانی ١٦٥٠-١٧٠٦ جیا لە دیتنی ڕۆژئاوا بۆ ئەو چەمکانە لە کۆنتێکستێکی دەرەبەگی کاری لە سەر دوو شت کرد:

١- بڵاوکردنەوەی وشیاریی نەتەوەیی لای میرانی کورد تا بینە خودانی شوناسی جیا.

٢- نەتەوەسازیی گۆشکراو بە مەعریفەی ئایینی لای منداڵی کورد.

دەسپێک

ئەحمەدی خانی و مەلا عەلی تەرەماخی دوو ڕووناکبیری کۆمەڵگای کوردی بوون، هەردووک بە کارەکانیان وەپێش ڕۆشنبیرانی ڕۆژئاوا کەوتبوون لە بڵاوکردنەوەی پرسی نەتەوەسازی -دروستکردنی نەتەوە و فیلۆلۆژی بەراورد.

لەم کورتە نووسینەدا دەمانەوێت ڕۆڵی ئەحمەدی خانی لە نەتەوەسازی و پەروەردەی منداڵانی کورد بە مەعریفەی ئیسلامی دیاری بکەین، ئەمەش بەرایی "کورداندنی" ئیسلام بوو، ئەمەش زۆر پێش دوو تەریقەتی قادری و نەقشەبەندی بوو لە نێو کورددا.

بەشی یەکەم
وشیارکردنەوەی میرانی کورد بۆ شوناس دروستکردن

لەم بەشەدا قسە لە سەر دوو شتی پێکەوە گرێدراو

ئەحمەدی خانی

دەکەین، بۆیە هەر یەکەی سەرباسێک دەگرێت.

سەرباسی یەکەم:

-نەتەوەسازی (نەتەوە- دروستکردن) -Nation building لە ڕۆژئاوا گرنگیانی ئەوە دەکرێت کە هەریەک لە (نەتەوەسازی) و (نیشتمانسازی) بەرهەمی سەرمایەدارین، چونکە لە (شار) دەردەکەون. وشەی نەیشن بیلدینگ لە ئینگلیزیدا هەردوو واتای (نەتەوەسازی) و (نیشتیمانسازی) لە خۆیدا کۆدەکاتەوە، بۆ نموونە وشەکە لە ل١٠١٧ی فەرهەنگی ئۆکسفۆرد بە دوو واتا هاتووە:

1- a country considered as a group of people with the same language, culture and history who live in a particular area under one government

2- all the people in a country synonym population

3- derived from nation-hood : citizenship-p.1017"

بە واتای:١- نیشتیمانێک بە کۆمەڵێک خەڵک دادەنرێن، کە هەمان زمان و کولتوور و مێژوویان هەبێت. ٢- گەل: دانیشتوان. ٣- لە نەتەوایەتی داڕێژراوە بە واتای هاوولاتی دێت."وێڕای ئۆکسفۆرد لە فەرهەنگێکی دیدا هاتووە: نەتەوە بریتییە ١- لە بەشی سەرەکی خەڵک کە سیاسی ڕێکخراون لەژێر سایەی یەک حکوومەت. ٢-ئەو خەڵکانەی لە نیشتیمانێک دەژین. ٣- فیدراسیۆنی خێڵەکان.

ئەو دوو واتایە لە کوردیدا لێک جیان، هەر یەکەیان واتایەک دەدات، واتای یەکەم، چەمکی نەتەوە پێکهێنەری نەتەوەسازییە.

وشەی (نەتەوە) جەختی لە سەر دەکرێت. لە چەمکی نەتەوەسازیدا دەفامرێتەوە کە بریتییە لە " خولقاندنی پارەفێرنالیای نیشتمانی وەک ئاڵا، سروودی نیشتیمانی، ڕۆژی نیشتیمانی، زمانی نەتەوەیی... لە یەک نەتەوەدا."

هەروەها حارس سلێمان لە فەرهەنگی المعجم القانونی لاپەڕە (٤٧١) دەربارەی ئەم واتایە دەنووسێت: "أمة، مجموعة شعوب تتكلم ذات اللغة وترجع الى ارومة واحدة و تشترك في التاريخ والعادات والتقاليد والطابع الخلقي العام وان فصلت بينها حدود جغرافية او سياسية او تباينت انواع الحكم فيها".

واتای دووەمی نەیشن بیلدینگ، کار لە سەر (نیشتیمان -قەوارەی سیاسی) دەکات.

ئەم واتایەش لە نێو ڕوناکبیرانی کورد هەیە، بۆ نموونە:

دکتۆر دلاوەر عەلائەددین لە ل١٤ی کتێبی (نیشتیمانسازی) ئەوها لە واتای نەیشن بیلدینگ دەدوێت::"نێیشن وشەیەکە (کە لە بلاوکراوە جیهانییەکاندا زۆربەکاردێت) لە ڕووی زمانەوانییەوە کوتومت مانای نیشتیمان-وطن- دەگرێتەوە...".

.چ نەتەوەسازی بێت، یان نیشتیمانسازی بێت هۆشیاریی نەتەوەیی دروست نابێ، چونکە هۆشیاریی نەتەوەیی پرسی (گوندبوونی کۆمەڵگا) و (ئامادەگی ئاغا و دەرەبەگ) لە کۆمەڵگا دەسڕێتەوە، بۆ نموونە:

چنار سەعد ٢٠١٠ لە ل٢٩ی کتێبی (پەروەردە و نەتەوایەتی) دەنووسێت: "هۆشیاریی نەتەوەیی ئەو کاتە دەست بە گەشەکردن و سەرهەڵدان دەکات کە تاکەکانی نێو پێکهاتەیەکی نەتەوەیی بتوانن لە کۆتوبەندی خێڵ و بنەماڵەیی و ئایینی ڕزگاریان بێت و خۆشەویستییان سنووری ناوچە و پێکهاتە لۆکالییەکان ببەزێنن و هەموو نەتەوە بگرێتەوە."

دکتۆر ڕەشاد میران لە ل٢٤٣ی مەعریفەی هۆشیاریی

کۆمەڵایەتی و هۆشیاریی نەتەوەییدا دەنووسێت:" هۆشیاریی نەتەوەیی بریتییە لە زانیاری تاکەکان لە بارەی زمان، مێژوو، کولتوور و تایبەتمەندییەکانی نەتەوەیی خۆیان."

سەرباسی دووەم: ئەحمەدی خانی و میرانی کورد

کە لە دەقەکانی خانی ورد دەبینەوە، هەردوو واتاکەی نێیشن بیلدینگ ئامادەیی هەیە.

ئەحمەدی خانی ١٦٥٠-١٧٠٦ وەک زانایەکی ئایینی مەعریفەدار، پرسی (پادشا هەبوون) و (دەوڵەت هەبوون) و (جیابوون لە نەتەوەی تر) بە (ئایین: ئیسلام)ەوە گرێ دەدات و لە (مەم و زین)دا دەبێژێت:

گەر دێ هەبوا مە پادشاهەک
لایق بدیا خودێ کولاهەک
تەعیین بە بوویا ژ بۆ وی تاجەک
ئەلبەتە دبوو مە ژی ڕەواجەک

یان

"گەر دی هەبوویا مە ئیتیفاقەک
ڤێکرا بکرا مە ئینقیادەک
ڕۆم و عەرەب و عەجەم تەمامی
هەمیان ژ مەرا دکر غولامی
تەکمیل دکر مە ئایین و دەولەت
تەحصیل دکر مە عیلم و حیکمەت-ل١١٣-١١٤"

"پاش نا ئامادەگی (پرسی نەتەوە) و (پرسی ئایین) لە گوتاری میری کوردی، خانی بوێرانە بڕیار دەدا بەوەی شەرمە ببێتە شاعیری دیوەخان و بە شان و باڵی ئاغای کورددا هەڵبڵێت، بۆیە تەنانەت ئامادە نییە هەتا لە دیوەخانیشیان دابنیشێت:

"ئەز ناچمە حەزرەتا چو میران
ئەز نابمە بەندەیی ئەسیران
ئەڤ میر و وەزیریا مەجازی
ئەڤ شەعبدە و خەیاڵ و بازی
بیلجوملە بەتاڵ و بێ بەقانە
بێ عاقیبەتن هەمی فەنانە-ل١٦٤"

لەمەش زیاتر لە نەزەر خانی میرانی کورد ڕێزی (ئەهلی قەڵەم و هزر) ناگرن.

خانی ئەو دووە(نەتەوە و ئایین) نەک هەر لای میری کورد نابینێ، بەڵکو باوەڕی وایە هەموو لە ڕەگەزی مارن، ناتەبان، وەک دەڵێت:

"حوکام هەموو ژ جنسی مارن
ئەسحابی سمووم و میهرەدارن-ل١٥٢"

ئەو خەونەی خانی، نەتەوەسازی و نیشتیمانسازی، لە میرانی کورد بە دەست نایەت. ئەو پشتگوێ خستنەی خانی وای کرد، جۆرە لاسەنگییەک لە خەباتی کورد دروست ببێت: بەوەی پرسی نەتەوەسازی و نیشتیمانسازی بە ئایینداری نەبەستنەوە، هەروەها بەشێکی کەمیش لە ڕووناکبیری ئایینی پشت لە خەمەکانی نەتەوە بکات و تەنیا خۆی و غەزەل و سۆفیگەری ببینێت.

ئەو ڕووناکبیرانەی وەک خانی پرسی نەتەوە و ئایین پێکەوە گرێ دەدەن بۆ ئەوەی لە (لاسەنگی) دەرچن، زۆر کەمن و لە پەنجەکانی دوو دەست تێپەڕ ناکەن، بۆ نموونە هەر تەنیا ڕووناکبیری وەک (نالی) و (حاجی قادری کۆیی) و (مەلای گەورە) و (ئەسیری) و (خدر کۆساری)...تاد مان هەیە، بەڵام دەیان شاعیرمان هەیە، کە تەنیا لایەکی گرتووە: نەتەوە دوور لە ئایین، ئایین دوور لە نەتەوە، پرسی نەتەوە لەگەڵ غەزەل و چاوی بە خاڵ!

بەشی دووەم
نەتەوەسازی لە مندااڵ

(مندااڵ) وەک (میر) لە کۆشک نییە، بەڵکو (لە سەردەمی خانی) لە مزگەوت بوو، بە واتای مزگەوت لە پێشوو هەر شوێنی عیبادەت (پەرستش) نەبوو، بەڵکو شوێنی (فێربوون) و گەیاندنی (فەرمایشت) بوو. فێربوون و فێرکردن و فەرمایشت پێدان لە ئەورووپا مێژوویەکی کۆنتری لە کورد نییە. مەلا عەلی تەرەماخی لە کۆتایی سەدەی شازدە ١٥٩٢، خەریکی وتنەوەی (دەستووری زمانی عەرەبی) بوو بە کوردی. ئەو کارە فیلۆلۆژییەی تەرەماخی چەند سەدەیەک لە پێش فیلۆلۆژیانی ئەورووپا بوو. ڕەشید فندی لە کتێبی (عەلی تەرەماخی ڕێزمانووس) تەرەماخی بە یەکەم پەخشان نووس و ڕێزمانووسی کورد دادەنێت."

مێژووی دەرکەوتنی نووسینی دیداکتیکی (تەعلیمی) دەگێڕنەوە بۆ وتاری ئەلێکزەندەر پۆپ بە ناوی " وتارێک

له سەر کریتیسیزم –ڕەخنەگری- ١٧١١"

هەرچی بیرۆکەی فێرکردنە لە ڕێگای شیعرەوە زۆر نوێیە، کوردون ١٩٩٨ لە ل٢٢٤ی فەرهەنگە ئەدەبییەکەیدا دەنووسێت: "فەرهەنگی دیداکتیکی لە ڕۆژئاوا لە سەدەی هەژدەم زیندوو بوونەوە، یان ڕێنیسانسی بە خۆوە بینیوە."

فەرهەنگی دیداکتیکی لای ئەحمەدی خانی

پاش بێ ئومێدبوونی خانی لە (میرانی کوردی)، ئەو هەر کۆڵ نادات، ئەم جارە دەیەوێ دووانەی (نەتەوە) و (ئایین) لای منداڵی کورد تاقی بکاتەوە. فەرهەنگۆکێک بەناوی " فەرهەنگا نۆبەهار " یان " نۆبەهارا بچویکا " بۆ منداڵانی کورد ئامادە دەکات و دوالیزمەکەی لە نەتەوە و ئایین دەکاتە سیانە، پەروەردەی مەعریفیشی دەخاتە سەر وەک دەڵێت:

" ڤێک ئێخستی ئەحمەدێ خانی
ناڤێ (نۆبەهارا بچووکان) لێ دانی
نەژ بۆ صاحب ڕەواجان
بەڵکە ژبۆ بچووکێد کورمانجان-جهانی، ل٢٢"

د.نەجات عەبدوڵڵا ٢٠٠٧ لە ل١٠ی تێکستی کوردی، کە ئەلبێرت فۆنلۆکۆک کۆی کردووەتەوە، کە دەقێکی نەوبەهارا بچویکا بە تێکەڵاوی لەگەڵ (عەقیدا ئیمان) لە کتێبخانەی (ماربۆگ-بەرلین) هەڵگیراوە، هەروەها ئەنوەر سوڵتانی ١٩٩٧ قسە لە سەر ئەوە دەکات کە هەردوو دەستنووس لە کتێبخانەی بەریتانی هەڵگیراون، هەروەها سوڵتانی دەڵێت: هەردوو دەستنووس تەنیا (دە) لاپەڕن.

ئێمە باوەڕمان وایە کە ئەو دەستنوسەی لە کتێبخانەی بەریتانیا هەیە تەواوی نامیلکەکە نییە، چونکە پەرویز جیهانی لە ١٣٦٧ هەتاوی تەنیا دەقی نەوبهارا بچویکا لە ٤١ لاپەڕە (٢١-٦٢) بڵاودەکاتەوە.

ئەو (٤١) لاپەڕەی خانی لە سەر وەرگێرانی وتە دژوارەکانی ئیسلام بۆ (شاگرد)ی کورد دەکاتە کوردی هەتا هەر لە سەرەتاوە نەوەیەکی مەعریفی پاک لە منداڵی کورد دروست بکات.

سادق بەهائەددین ١٩٧٩، ل٣١، عیزەددین مستەفا ڕەسووڵ ١٩٧٩، ل٣٥ و کۆبی ٢٠١٣ باس لەوە دەکەن کە فەرهەنگی دیداکتیکی کوردی لە کۆتایی سەدەی حەڤدەم، بە تایبەتی لە ١٦٨٣ (ساڵی بڵاکردنەوەی نەوبەهارا بچویکان دەسپێکی ئەو بەرهەمەی حوجرەی کوردییەیە.

ئەو جۆرە شیعرەش وێڕای ئاشناکردنی منداڵی کورد بە فەرمایشتەکانی ئیسلام، ئامانجێکی تری هەبوو، ئەویش ئامانجی نەتەوەیی بوو. لەو ڕوانگەیەوە دکتۆر جەمال نەبەز ١٩٨٤ و کامیل ژیر ٢٠١٠ خانی بە " هزرمەندی ناسیۆنالیزم " دادەنێن، هەرچی دکتۆر عیزەددین مستەفا ڕەسوڵە ٢٠٠٨ بە فەیلەسووف و هزرمەندی کوردی دادەنێت.

فەرهاد شاکەلی ١٩٩٧ لە ل١٦ی کتێبی (خانی و بیری نەتەوەیی)دا دوو خاڵی مەزن لە تێکستی خانی هەڵدەهێنجێت، ئەویش بریتین لە:

١- هەرچەندە خانی زمانی عەرەبی و تورکی و فارسی دەزانی، بەڵام کارە ئەدەبییەکانی خۆی بە کوردی نووسی.

٢- خانی لە ڕێگای کارە ئەدەبییەکانەوە توانی هزری خۆی لە پێناو نەتەوەکەیدا تەوزیف بکات.

ئەنجام

هەردوو بیرۆکەی ناسیۆنالیزمی ئایینداری و شیعری دیداکتیکی خانی چەند سەدەیەک بەر لە ڕۆژئاواییەکان دروست بوون. لەلایەکی ترەوە، خانی تەنیا دوو ڕێگەی بە دەستەوە بوو، هزری نەتەوەسازی و ئایینداری خۆی بە کورد بگەیەنێت، سەرەتا ئاراستەی گوتاری ڕووی لە میرانی کورد بوو، هەر کە لێیان بێ ئومێد بوو تەرکی دیوەخانی کردن. ئەم جارە ڕووی کردە منداڵی کورد لە مزگەوت و ویستی لایەنێکی مەعریفی لای منداڵی کورد دروست بکات، تا ئەوەی بە میرانی کورد نەکرا، ئەوان لە ئاییندەدا بیکەن، لە پاش ئەویش ئەوە لای مەلای کورد لە ئەحمەدی و دوو ڕشتەدا، دووبارە بووەوە.